

ОСОБЛИВОСТІ ЄРЕТИЧНИХ РУХІВ В КАТОЛИЦЬКІЙ І ПРАВОСЛАВНІЙ ТРАДИЦІЯХ В ЕПОХУ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

У статті розглядаються особливості єретичних рухів у католицькій і православній традиціях (богумильства, «пожидовлених», феодосіян, вальденсів, катарів)

Ключові слова: єретичні рухи, католицизм, православ'я.

Liudmyla Shuhayeva

FEATURES OF THE HERETICAL MOVEMENTS IN CATHOLIC AND ORTHODOX TRADITIONS IN THE MIDDLE AGES

The article reviews the features of heretical movements in the Catholic and Orthodox traditions (bohumlstva «pozhydovlenyh» feodosiyan, Waldensians, Cathars)

Keywords: heretical movements, Catholicism, Orthodoxy.

Християнство з перших віків свого існування мало низку особливостей, які неминуче призводили до розбіжностей у тлумаченні тих чи інших фактів і положень, що породило значну кількість єретичних вчень і рухів. Головними проблемами дискусій була проблема Божественної сутності Христа, а також проблема Трійці.

В епоху Середньовіччя найбільш відомими і впливовими єретичними рухами, які набули значного поширення у Західній Європі і частково у Східній, був рух вальденсів, катарів і богумилів (богомилів). Відхилення значної частини духовенства Католицької церкви від церковних канонів та архієрейських традицій, відверте нехтування моральними нормами життя, мирський вектор діяльності Католицької церкви спричинили конфронтацію до неї, представлену єретичними рухами, які першочерговим завданням визнавали її реорганізацію і повернення до принципів апостольського християнства. Основні принципи руху вальденсів і катарів були сприйняті від манихейства, а також із віровчення богумилів, а підвалиною віровчення західноєвропейських єретичних рухів був дуалізм. Першопричиною, яка викликала до життя названі рухи, був протест проти всевладдя Католицької церкви, заперечення права на церковну власність, не євангельську природу католицьких таїнств, догмату про чистилище тощо.

Особливу роль у загальноєретичному потоці, в який поступово втягується Україна, відіграє рух богумильства, по-перше, як головний спадкоємець гностично-християнської та манихейсько-павликіанської спадщини, по-друге, як ідейне джерело більшості західноєвропейських ересей, які потрапляли в східноєвропейський ареал, зокрема вальденсів і катарів. По-третє, богумильство, незважаючи на опозицію Церкви

виступило елементом православної культури, що обумовило його поширення у візантійсько-християнському просторі та певний вплив на релігійну спадщину України.

Вплив богумильства на духовне життя України спостерігається з XIV ст., хоча як вважає Є. Голубинський, можна твердити про ще давніші прояви ересі [1, с. 114]. У XIV ст. діяло дві богумильські громади у Константинополі, що привернули увагу М. Грушевського, який вважав: «свідомо чи несвідомо, як рід аскетизму, воно могло переноситися і тими балканськими емігрантами, що пішли в ті часи на Русь як правовірні православні, різними народними проповідниками, слабше або ніяк не зв'язані з офіційною церквою, а часом і виразно їй ворожими» [2, с. 38]. Про присутність богумилів в Україні згадує А. Курбський, визнаючи їх як болгарську ересь на теренах Волині першої половини XVI ст. [3, с. 94].

Характеризуючи вплив ересі на розвиток духовних процесів в тогочасній Україні, важливо відзначити, що богумильство стало ідейною організаційно оформленою опозицією православ'ю. Про богумильство, яке виникло й поширилось спочатку серед південних слов'ян і було, власне, різновидом маніхейства, писав також М. Драгоманов. Будучи спочатку містичною ерессю, богумильство трактувало деякі християнські таїнства й догмати з раціоналістичних позицій: його адепти не визнавали Старого Завіту, не поклонялися хресту, святим та їхнім мощам. Послідовники богумильства сповідували вчення про два начала Всесвіту – доброго Бога й злого Сатану: Бог створив невидимий духовний світ, а Сатана – видимий світ природи й тіло людини. В постійній боротьбі видимого (матеріального) і невидимого (духовного) богумильство вбачало рушійну силу розвитку життя. Щодо мотиву боротьби (розвитку), то він мав етичний сенс – перевага добра над злом, душі над тілом. Аскетична мораль не лише передбачала викриття духовного занепаду церкви, ієрархії, а передусім розробку суворої системи самовдосконалення особи аж до її відречення від світу. Таким чином, у богумильстві були закладені основи антитринітарної системи світоглядних понять, а також невизнання зовнішнього авторитету і пошук шляхів духовної автономії, нового ідеалу особи, здатної до самовдосконалення. Проте організованого характеру богумильство в Україні не набуло.

Подальшому поширенню єретичних раціоналістичних ідей в Україні став рух «пожидовлених». Яскравим представником якого є київський єрей Сахарія, який у другій половині XV ст. проповідував ідеї «пожидовлених» на московських землях.

В основі ідеологічної системи «пожидовлених» лежали принципи єврейської раціоналістичної філософії та арабо-єврейська науково-природнича література. «Пожидовлені» заперечували християнську Трійцю, церковну атрибутику, таїнства та інститути церкви.

На нашу думку, формування раціоналістично-світоглядних поглядів «пожидовлених» відбувалося під зовнішнім впливом єретичних ідей,

джерела яких можна поділити на три напрями. Перший: філософсько-релігійна спадщина арабського філософа Аверроеса, яку продовжили і розвинули «пожидовлені». Другий: пов'язаний із єретичним напрямом, досить поширеним на території України з давніх часів – караїмством, а також течіями іудаїзму. Географія поширення ідей караїмів сягає Візантії, Туреччини, Болгарії, Криму, а звідти і Києва. Третій: формування ідеології «пожидовлених» здійснювалося під впливом руху богумилів, катарів, вальденсів, яких об'єднували дуалістичний світогляд і аскетична мораль.

Більш ранні вільнодумні погляди, які були близькими до ересі «пожидовлених» були зафіксовані у середині XV ст. у київському середовищі. Аналіз літератури дозволяє зробити висновок про науковий гурток, що діяв спільно із місцевою рабинською громадою, яку на початку 60-х рр. XV ст. очолював відомий на той час філолог Мойсей Київський (Вигнанець). Його діяльність була спрямована проти православної традиції. Членом цього гуртка був син останнього київського князя Семена Олельковича, Захарія Скара, або Сахарія. Ми не можемо погодитися із думкою деяких дослідників, зокрема із В. Любашенко, про те, що діяльність і вчення гуртка були предтечею Реформації в Україні. Важко назвати науковими і такими, що започаткували зародження реформаційних ідей в Україні, сектантські зібрання, на яких проповідувалось синтетичне вчення, основу якого становило язичництво й астрологія.

Відтак, релігійні погляди «пожидовлених» увібрали в себе богумільську ідейну спадщину, були генетично пов'язані із християнським раціоналізмом. В ідеї заперечення боголюдськості Христа проглядається ранньохристиянська модель Арія. Христос для «пожидовлених» був земною істотою, котра своєю доброю діяльністю піднялася до того, що в неї вселився сам Бог. Те чого досяг Христос, може зробити звичайна людина. Смертна особа, ведучи праведне життя, здатна заслужити, щоб Бог її усиновив і уподібнитися Христові. Цілком очевидно, що таким чином актуалізується гуманістична ідея самоцінності людини, її природної гідності. Розбіжності у поглядах між «пожидовленими» і православними щодо потреби людини у Божественному спасителі, наголос на здатності досягти цього власними зусиллями і моральним життям є ключовим для розуміння суті теологічного вчення «пожидовлених».

Заперечення Божественної природи Христа «пожидовлені» безпосередньо пов'язували із сотеріологією, що набувало морального осмислення поняття сенсу буття, призначення людини, її пошуку шляхів морального самовдосконалення як складової спасіння.

Розвитку раціоналістичних ідей в Україні сприяли єретики-втікачі, які втекли від переслідувань Московської патріархії та російської влади. Найбільш помітною постаттю серед них вважається Феодосій Косий,

погляди якого відрізнялися крайнім радикалізмом як у релігійно-філософському, так і у соціально-політичному аспекті. Твори самого Феодосія Косого відсутні. Але православна полемічна література, передусім твори Зіновія Отенського, достатньо розгорнуто знайомлять із головними засадами вчення феодосіян (за іменем засновника) [4, с. 253–255].

В основі релігійного світогляду Косого лежить уявлення про Ісуса Христа як просту людину, народжену за законами природи, як і всі люди. Заперечення феодосіянами Божественної природи Христа ставило під сумнів центральну ідею християнства і у своїй етико-філософській проекції призвело до утвердження необхідності самостійного пошуку спасіння.

Однією із головних ідей творчості Феодосія Косого була ідея про «самовладність» людини. Він вважав, що душа смертна і потойбічного життя не існує, а тому людина повинна максимально себе реалізувати у земному житті. Людина не тільки вище творіння Бога, а й моральне творіння і має цілковиту свободу етичного вибору. Вбачаючи у собі образ Божий, людина сама творить свій образ і власну долю. Вільнодумна доктрина Феодосія Косого виходить за межі традиційного християнства і передусім поняття «духовного розуму», яке переводить теологічну категорію спасіння в етичну площину. «Духовний розум» – це максимальне наближення людини до самого Бога, а через нього до здобуття духовної свободи. Як стверджували прихильники Косого, він здобув собі справжню свободу спочатку від господаря і церковного суду, а згодом і духовну.

Висновок. Відтак в українських землях у XIV–XVI ст. поширювалися еретичні ідеї (богумильство, «пожидовлені», феодосіяни, елементи вчення катарів і вальденсів та ін.), які проникали із Візантії, Болгарії, Польщі, Чехії, Франції і поступово адаптувалися і розвивалися на вітчизняному ґрунті. Як показує глибина проникнення еретичних рухів у релігійне життя України, вони були не менш розвинені, ніж у сусідніх землях. Упродовж XV–XVI ст. ці вчення розвиваються в Україні паралельно із західноєвропейськими ересьми значною мірою як самостійне, оригінальне явище. Саме вони дадуть плідний ґрунт для формування і розвитку в Україні релігійних течій раціоналістичного спрямування, зокрема духовного християнства, а також антитринітаризму.

Посилання

1. Голубинский Е. История Русской Церкви. Т. 2./ Е. Голубинский. Репринт. воспроизведение. М., 1997.
2. Грушевський М. З історії релігійної думки на Україні. К.: Освіта, 1992.

3. Любашенко В. Єретично-раціоналістичні рухи в Україні XV–XVI ст. / До питання генези еволюції «пожидовлених» // Український історичний журнал. К., 1996. №4.
4. Пам'ятки полемічного письменства кінця XVI і XVII ст. Т. 5. Львів: Вид. археог. Комісії Наук. т-ва ім. Шевченка, 1906.

Ірина Булига (Рівне)

**ПРАВОСЛАВНО-КАТОЛИЦЬКІ ВІДНОСИНИ
В КОНТЕКСТІ КОЛЕКТИВНОЇ ПАМ'ЯТІ
СУЧАСНОГО ВОЛИНСЬКОГО РЕГІОНУ**

У статті висвітлюється роль духовенства (католицького і православного) в українсько-польських дискусіях щодо оцінки Волинської трагедії 1943 р.

***Ключові слова:** Волинська трагедія, колективна пам'ять, духовенство, Церква.*

Iryna Bulyha

**ORTHODOX-CATHOLIC RELATIONS
IN THE CONTEXT OF COLLECTIVE MEMORY
OF MODERN VOLYN REGION**

The article highlights the role of the clergy (Catholic and Orthodox) in the Ukrainian-Polish discussions on the evaluation of the Volyn tragedy in 1943.

***Keywords:** Volyn tragedy, collective memory, the clergy, the Church.*

Релігійний ренесанс кінця XX століття супроводжувався реанімацією міжконфесійних відносин, які набували то стабільного, то конфліктного характеру. Тому дослідження конфесійного простору сучасного Волинського краю пов'язане із проблемами, які, насамперед, стосуються налагодженню діалогу між певними традиціями. Одним із вагомих чинників, які впливають на сучасний рівень діалогічних відносин між конфесіями, є історичний досвід спілкування, тобто фактор впливу на них історичної пам'яті.

У цілому, історична пам'ять – це доволі складна структура, оскільки вона належить різним групам з різними ідентичностями. Вона не завжди зручна, проте необхідна, тому що дає свободу усвідомити свою культурну належність. Як колективне і соціальне явище пам'ять почала розглядатися в європейській науці, починаючи з 1920-х р.р. з появою праці Моріса Хвальббакса. Причому колективна пам'ять у нього прив'язана до локальної спільноти в тому числі і певної конфесії. Міждисциплінарний напрям аналізу соціально-культурних явищ і процесів довкола